

El mal dels innocents al VilaPensa'21:
un assaig conjunt de pensar l'incomprensible

Immers en la pandèmia de la Covid-19 i les seves conseqüències, el VilaPensa d'enguany ha girat al voltant del mal com a fil conductor. Els actes principals del festival, duts a terme a l'auditori VINSEUM i retransmesos en directe i en *streaming*, així com les activitats emmarcades en l'esdeveniment han tractat el tema des de diferents òptiques capaces de realçar-ne tant la complexitat com la proximitat a la nostra experiència. Aquest intent de pensar el mal ha integrat des d'una aproximació general al concepte del mal i als tractaments diversos que ha rebut al llarg de la tradició occidental filosòfica, iconogràfica i literària, fins a reflexions socioeconòmiques i psicològiques sobre el patiment que la pandèmia ha suposat i suposa encara, passant per l'Holocaust com a exemple paradigmàtic del mal i per la seva representació i el seu estudi com a intents de comprendre un problema que d'entrada es presenta inexplicable. El festival i els seus assistents han encarat, així doncs, una qüestió que no només resulta aclaparadora per les seves manifestacions i els seus efectes devastadors, sinó per la irresolubilitat amb què xoca qui intenta posar-hi paraules.

Els actes principals d'aquesta quarta edició del VilaPensa han estat precedits per la projecció de *Shoah* de Claude Lanzmann i per la inauguració de la instal·lació *Dimonis* a la Sala Trinitaris. El 12 d'abril, Josep Maria Esquirol ha donat el tret de sortida a les ponències i els debats sobre el mal dels innocents tot introduint el mal com un dels problemes filosòfics de major antiguitat, centralitat i amplitud. Esquirol traça una distinció, d'entre les possibles, entre el mal que fem i el mal que patim, on aquest últim pot o no sorgir del mal fet per nosaltres. Tradicionalment vinculat amb conceptes com la culpa o el desordre, el mal per a Esquirol és sempre un excés o, com diu Philippe Nemo, l'excés de mal mateix: en les seves manifestacions extremes, aquesta desmesura no només és incomprensible per a nosaltres, sinó mancada de sentit. El sentit d'un món on hi ha mal i del mal en relació al bé és el nucli del problema, i el que tant les narracions mítiques com la metafísica i la filosofia de la història intenten resoldre; però en lloc de pretendre explicar el mal en la seva totalitat, Esquirol fa una crida a l'acció conjunta davant del mal i, en tot cas, a pensar el mal de forma que la teoria sigui ja una acció al respecte.

La cooperació en el pla de la reflexió moral és igualment clau en la proposta d'una "ètica per a temps foscos" del filòsof Markus Gabriel, segon ponent juntament amb Núria Sara Miras. Acceptant l'existència de fets objectivament morals, Gabriel recalca que la

moralitat passa tant per imperatius com per sabers compartits, fet que exigeix una cerca internacional i interdisciplinària capaç de conduir al descobriment en comú d'aquests fets. Per això, a fi de contrarestar els efectes de les crisis actuals, Gabriel aposta per un diàleg entre ciutadans que sigui democràtic, públic i transparent; i és que per tal d'il·luminar les troballes d'aquest treball compartit, la “nova Il·lustració” col·lectiva té la tasca i la necessitat de combatre discursos, silencis i temors ideològicament alimentats.

El debat entre la sociòloga Marta Soler-Gallart i l'economista Anna Solé pot ser un exemple d'aquesta necessària cooperació entre sabers. Analitzant conjuntament l'impacte de la pandèmia i de la seva gestió política, les ponents han qüestionat alguns tòpics repetits al llarg d'aquests mesos: la suposada irrellevància de les desigualtats socials i econòmiques en el patiment provocat pel virus, la pretesa oposició de la preservació de la salut o bé de l'economia, o l'aparent autoritat unívoca de certes organitzacions com a únic altaveu pels experts. El debat ha posat de relleu que en l'exigència de fer front a la crisi sanitària tot conservant la vida com a dret humà s'obren igualment noves formes de relacions intersubjectives i de superació de tabús, per a les quals cal no perdre de vista l'impacte que la inestabilitat i el sofriment hauran tingut en la salut mental de la població.

La salut mental ha estat el focus de les intervencions d'Eloy Fernández i del psicòleg Xavier Vallès, així com dels experts Jordi Galimany, Montserrat Puig i Maria Teresa Lluch. Davant la sensació que el dolor és el motor d'un món ple de mal, l'explosió i l'extensió de l'ansietat en l'experiència col·lectiva —bé com a patologia social o com a símptoma de la necessitat d'una crítica cultural i de respostes filosòfiques— requereixen el replantejament dels conceptes de salut i de benestar, també mentals. Si la salut és alguna cosa més que la simple manca de malaltia, la “salut mental positiva” es defineix per una diversitat de factors d'intensitat variable que cada persona ha de posseir o saber gestionar pel seu major benestar: la satisfacció amb un mateix i amb l'entorn, cert equilibri emocional que contribueixi a una presa de decisions autònoma i a una resolució de problemes prou serena, i la capacitat de viure de cara al futur. Per a una bona salut mental així plantejada la clau no seria mai la manca de reacció davant del mal, com no ho seria una angoixa excessiva, sinó la vivència dels sentiments tant positius com negatius que segons cada situació resultin necessaris.

Ara bé, la vivència del mal que actualment suscita tantes distincions i ramificacions ha admès des de sempre representacions matisades i diverses segons les divisions amb què s'ha intentat explicar. Ho mostren la literatura clàssica, la història de l'art i els mites, on

el mal s'encarna i se situa en figures i llocs característics, l'eco dels quals és encara ben present en la cultura popular.

En aquesta línia Marta Palacín i Joan Francesc Mira, traductor de la *Divina Comèdia*, han resseguit les divisions de l'infern de Dante per treure a la llum la seva concepció del mal i la condemna que reserva a diferents tipus de maldats humanes. Justament el mal és en Dante el que crea divisió, enemistat: és un atac a l'ordre intel·ligent del món, tant humà com diví —polític i natural—, i sempre resulta en perjudici es tracti o no d'un pecat mortal. La concepció del mal com a injustícia en tant que font de caos i de pertorbació, i de la traïció com el pitjor dels mals en una època social convulsa com la de Dante, en el seu context implica igualment una crida a una ètica civil contra el mal. En aquest equilibri, si al mal correspon la baixada a l'infern, la contrapartida és l'ascens pel paradís com a lloc de la virtut, l'amor, la bellesa i la saviesa que Beatriu encarna. Allà en canvi no hi pot accedir el pagà Virgili, que com destaca Mira encarna el mal dels innocents. I és que, justament perquè el mal atempta contra el lloc assignat a cada cosa, els llocs del mal són en Dante allà on l'esperança no hi té cabuda.

Pel que fa a la imatge mitològica més típica del mal, avui reproduïda en contextos quotidians i lúdics com poden ser les festes majors o els videojocs, el drac s'erigeix com el seu símbol predominant. N'han parlat Montse Juvé, Manel Güell i Jordi Sánchez en un detallat repàs dels tipus de llegendes que giren al voltant de dracs que encarnen el caos natural i social dins l'esmentat ordre del món: des de la creació còsmica per part dels déus narrada com a batalla contra un drac, fins a la consolidació de l'autoritat política i la submissió de la dona en el matrimoni per part del cavaller que allunya d'ella qualsevol element socialment inacceptable. El recorregut ha portat a la reflexió sobre la integració social i cultural d'aquest element caòtic, en últim terme lligat tant al perill com a la llibertat. L'experiència del desordre en el drac com a element festiu s'esdevé en un joc —socialment necessari i de caràcter gairebé ritual— d'atracció i rebuig que permet, quan el llenguatge no arriba a capturar-la plenament, certa vivència de l'ambigüitat del que tradicionalment s'ha interpretat com a mal respecte de l'ordre civil: els moments de caos esdevenen alhora recordatori de la norma i garants de l'ordre, sempre que tinguin lloc en certes circumstàncies que permetin la seva expressió.

Però els intents de comprensió o vivència incomprendible del mal han portat a posicions oposades i expressions contradictòries, sobretot quan s'ha tractat del mal que en la història recent s'ha considerat més radical i inexplicable: l'Holocaust. El debat d'Arnau Pons,

Josep Maria Lloró, Carles Torner i Ramon Arnabat ha reprès el prelude de les conferències tot confrontant aproximacions d'artistes i d'historiadors a la Shoah: amb Lanzmann, l'artista té el rol de situar l'espectador en una posició activa i no obscena respecte del testimoni, fent que la mateixa forma d'exposició exigeixi una resposta; amb Paul Cèlan, després d'Auschwitz la poesia és l'expressió que manifesta les condicions culturals on van poder sorgir els camps d'extermini, i per tant exigeix el compromís amb la veritat. L'expressió artística, així, tant vincula l'espectador amb l'esdeveniment com revela el tipus de societat en què aquest succeeix. Al seu torn, l'historiador s'ocupa de contextualitzar els fets i la vivència en tota la seva complexitat amb un examen crític de les fonts i dels testimonis i amb un llenguatge precís aplicats al mateix objectiu de, almenys fins a cert punt, fer intel·ligible el succés segons les condicions epocals en què va donar-se. Davant dels punts en comú de cada posició i cada forma de treballar, però també les divergències, de nou s'ha realçat la necessitat de totes les disciplines per a la conformació d'una memòria històrica compromesa que, contra la banalització o la insensibilitat davant del que sembla impensable, faci comprensible la possibilitat d'aquest mal i ajudi a prevenir-ne de semblants. Educar contra el mal i trobar la forma adequada per fer-nos-en conscients és en aquest sentit una feina conjunta i inacabable.

Sobre la Shoah s'ha preguntat finalment a Manel Gasch i Daniel Askenazi. Des d'una perspectiva teològica cristiana, l'aparent absència de Déu en la vivència d'un mal tan gran es respon afirmant-ne la presència justament allà on hi ha sofriment; davant del dolor es promet un futur sense mal i s'impulsa vers el compromís ètic personal per a la seva erradicació. Des de la perspectiva jueva i contra el pessimisme a què l'experiència del mal pot abocar, s'afirma que Déu com a creador bondadós ho fa tot per a bé i que la supervivència dels jueus és de fet prova de la seva presència. Si la teologia per a Gasch no és cristiana sense l'acció humana orientada al bé, per a Askenazi el judaisme es nodreix de l'impuls vers la novetat i la crítica orientades a un futur sense odi. Així, en ambdues opcions, per a una espiritualitat sana és cabdal l'objectiu de desenvolupar la capacitat per a fer el bé en un món on es viuen mals tan grans.

El conjunt de les intervencions i la instal·lació *Dimonis* s'ha acompanyat amb l'exposició *Profanadors de Llum*, la lectura dramatitzada d'*El visitant* d'Éric-Emmanuel Schmitt i la interpretació de *La Quarta* de Mahler per part de l'Orquestra Camerata Penedès. Així mateix, i en consonància amb la insistència de Gabriel i d'Askenazi en el paper clau tant de l'educació com dels infants i joves per a construir un futur esperançador, s'han premiat

els microrelats del concurs *És la tribu la que educa* —al voltant de la pregunta següent: què fa possible l'educació cap al bé o cap al mal?— i s'han exposat a la web del VilaPensa els projectes sobre l'Holocaust realitzats per alumnes de secundària de Vilafranca. El festival, a més, ha incentivat en tot moment la participació del públic als torns de debat i preguntes integrats en cada ponència; es completa així una xarxa de complicitat teixida amb tots els elements d'aquest VilaPensa d'acord amb la conclusió extreta en directe entre els assistents, i posteriorment difosa a les xarxes per un dels ponents: “contra el mal, la conspiració de la bondat”.

D'acord amb Paul Ricœur, la fragilitat de l'existència que es manifesta en l'experiència del mal que qualsevol pot patir —moral, físic o social—, sobretot quan es tracta del mal patit per innocents, posa ineludiblement contra les cordes tota reflexió del pensament humà. Sigui la vivència col·lectiva de la màxima barbàrie o la dels mals dels temps presents, el VilaPensa'21 ha sigut una invitació a compartir aquesta reflexió límit d'acord amb l'exhortació filosòfica de la *Divina Comèdia*: viure perseguint la virtut i la saviesa.

Emma Grau i Cabré
Universitat de Barcelona
emmacabre66@gmail.com